

Antun Petak

Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Jezuitski trg 4

Pristup regionalnim diferencijacijama na Osmom znanstveno-stručnom savjetovanju sociologa Jugoslavije

Uvodne pripomene

U suorganizaciji Jugoslavenskog udruženja za sociologiju i Sociološkog društva Hrvatske u Stubičkim je Toplicama 8. i 9. ožujka 1974. godine održano savjetovanje na temu »*Regionalne diferencijacije i razvitak i globalni sistem u Jugoslaviji*«. Bilo je to osmo po redu u nizu već tradicionalnih znanstveno-stručnih savjetovanja sociologa Jugoslavije, koja priređuje Jugoslavensko udruženje za sociologiju.

Regionalne diferencijacije izuzetno su relevantne za jugoslavensko društvo, jer se u njemu javljaju — što je historijski uvjetovano — kao grupni faktor prvoga reda. Odatle su one veoma značajna determinanta razvoja globalnog jugoslavenskog društvenog sistema. Kako su se različiti dijelovi suvremene socijalističke Jugoslavije kroz povijest različito razvijali to je Jugoslavija — premda je u pitanju društvo sa vrlo brzim socijalnim promjenama — rijetko pogodan teren za komparativna istraživanja regionalnih razlika. Posebice pri tome valja imati na umu da se uslijed takvog historijskog razvoja dijelovi ili regije suvremene Jugoslavije bitno razlikuju u različitim dimenzijama socijalne strukture. Jednom riječju, suvremena Jugoslavija toliko je kompleksna da u njoj, na jednoj strani, imamo regije čija nas socijalna struktura više ili manje podsjeća na strukturu tradicionalnoga društva, a na drugoj regije koje gotovo po svemu pripadaju dobu razvijenog industrijskog društva. Nezaobilaznost regionalnog kao tipično grupnog faktora prisiljavala je sociologe da ga bilo zasebno istražuju bilo da o njemu vode računa u svim ostalim ispitivanjima jugoslavenskoga društva. Očigledno je, dakle, da je za temu savjetovanja odabran društveno i znanstveno relevantan i aktualan problem. Cilj je savjetovanja bio da se na temelju dosadašnjih teorijskih i empirijskih istraživanja u nas dade relativno cjelovit prikaz regionalnih razlika i onih elementa društvene strukture koji na te razlike utječu. Zbog toga je uz glavnu temu savjetovanja bila vezana i opća teorijska tema *Oblici tradicionalnog mišljenja i društvenih predrasuda u našoj zemlji*.

Na savjetovanju je ukupno podnijeto 15 referata, koji su regionalne razlike doticali u većoj ili manjoj mjeri. Posebno mjesto pripada referatu *Socijalistička demokracija i izgradnja zajednice slobodnih proizvođača u novom Ustavu* koji je podnio Juraj Hrženjak. Kako se, međutim, problematika ovoga referata više veže uz temu Opatijskog savjetovanja 1973. godine, to ga — unatoč njegovom značaju — nećemo prikazivati. (Autor je svoj referat sam započeo riječima: »Moje izlaganje dijelom se nadovezuje na Opatijsko savjetovanje 'Radnička klasa u jugoslavenskom društvu', dijelom je vezano uz sadašnju temu, obzirom na globalni sistem u Jugoslaviji. Samo se po sebi razumije da se taj globalni sistem u regionalnim okvirima diferencirano primjenjuje u svakodnevnom uvjetima života. Me-

đutim, to je više pitanje praktične primjene novog Ustava nego regionalnih različitih sadržaja ustavnih normi.«) Dodajmo, jedino, da je Hrženjak u svom radu izvršio komparaciju normativnih rješenja u formalno-pravnom i materijalno-pravnom pogledu naših četiriju ustavnih razdoblja od 1946. do 1974. godine.

Vratimo li se temi savjetovanja dužni smo upozoriti ponajprije da je ono uvelike ostalo na razini postavljanja pitanja o regionalnim razlikama. Slobodno se može ustvrditi da su temeljito zahvaćeni jedino teorijska tema o oblicima tradicionalnog mišljenja i društvenih predrasuda u nas, te područje inovacija u jugoslavenskom selu. Na savjetovanju ne samo što nije posvećena pažnja urbanizaciji u gradovima i selima, kulturi i modernizaciji života, te industrijalizaciji, nego je izostala obrada pristupa regionalnim diferencijacijama u nas. Gotovo bi se moglo reći da se negdje prešutno pretpostavilo kako su pitanja teorijskog i metodološkog pristupa regionalnim razlikama (koji se može pojmiti samo kao supradisciplinarni a ne kao monodisciplinarni, pa čak kad je u pitanju i uže sociološki pristup) u nas raščišćena. Poznato pak je da tome nije tako. Moglo bi se reći da se regionalnom, i to ne samo kolokvijalno, u nas ponajčešće pridaje reducirano značenje. Daje mu se smisao nerazvijenog, zaostalog, te nije niti čudno što se onda ponajčešće govori o inovacijama u selu, ekonomskom aspektu regionalnih diferencijacija i regionalizmu kao političkom sekcionalizmu. Mada je, nadalje, sociologija kritička iskustvena znanost o društvu i premda se o regionalnom kao grupnom faktoru vodi računa u sociološkim istraživanjima, na ovom je savjetovanju izostala šira prezentacija sistematiziranih rezultata dosadašnjih, pa i krnjih ispitivanja. Upravo zbog toga nam se referati R. First-Dilić i E. Berković čine tim značajniji. Prvi jer se u njemu dotiču pitanja znanstvenog pristupa regionalnim razlikama uz sintezu dosadašnjih rezultata, a drugi jer znanstveno argumentirano i temeljito analizira regionalne diferencijacije na ekonomskom području.

»Zaostali mentaliteti« pod lupom sociologa

Tradicionalno mišljenje i društvene predrasude u našoj zemlji, odnosno aspekti prošlosti na putu ostvarenja anticipirane budućnosti, predmet su kojim su se u svojim referatima bavili Dunja Rihtman-Auguštin, Ivan Lučev, Vera St. Erlich, Nikola Rot, Srđan Vrcan i Boris Vušković.

Dunja Rihtman-Auguštin dala je po našem sudu ponajbolji rad na ovom savjetovanju uopće. Njezin referat *»Tradicionalno mišljenje«* svojevrsan je znanstveno-kritički pleoaje za demitologizaciju teorija o tradicionalnom mišljenju i u stvarnosti prisutnih zaostalih mentaliteta u ime sadašnjosti i budućnosti, jer tradicionalno se mišljenje »... nipošto ne kreće u guslarskim ciklusima, makar je historijski određeno svojim vremenom ... nego se vrti oko velikih i malih tema ljudskoga života ovdje, na našim prostorima ... tradicionalno mišljenje razmišlja o stvarnom životu ...« Dakle, kako autorica zaključuje svoj rad »... s pozicija samopravnih društvene akcije odlučna borba protiv preživjelih mentaliteta moguća je stoga tek nakon konačne demistifikacije«. To je temeljna motivacija za ovaj izuzetno vrijedan i umješno izveden kritički odnos spram teorija o tradicionalnom mišljenju i idealizacijama prisutnim čak i u nekim suvremenim znanstvenim orijentacijama.

Osvrćući se na to kako se u etnologiji tumače seljački obrasci ponašanja i mišljenja (modelima zaokruženog funkcioniranja statičkih društveno-kulturnih sustava, »kao model egalitarnog, složenog i demokratskog zadružnog društva«, danas kao model »ograničenog dobra«), D. Rihtman-Auguštin pod tradicionalnim mišljenjem, ili Krležinim »zaostalim mentalitetima«, razumijeva »dosta usklađen sustav mišljenja na crti: zemlja—poljoprivreda kao način proizvodnje i način života — patrijarhalni obiteljski red — odnosi izolirane male zajednice«. Krećući se u okvirima ove odredbe, odredbe koja govori o nekim bitnim karakteristikama društvene svijesti tradicionalnog društva, ona je pokazala u čemu se sastoji i gdje su korijeni idealizacijama regionalnih društveno-kulturnih razlika u nas.

Prvi oblik idealizacija o kojem govori ogleda se u tipologijama socijalnih karaktera. Posebno odgovornim zato smatra Jovana Cvijića sa njegovim »dinarskim tipom« kojega je shvaćao nosiocem ideje razvoja i samoga razvoja na Balkanu. Ta je osobina ovoga tipa korištena kao razlog da bi mu se oprostilo sve ono što je u njegovom karakteru agresivno, neznalačko i primitivno. Upozorivši da se

u našoj znanosti kod valorizacije Cvijića prelazi preko njegovih očiglednih tendencioznih postavki, ona jasno kaže: »Cvijićeve karakterizacije tipova možda i nisu promašene kad se odnose na određene manje i (u njegovo doba koliko toliko) zatvorene sredine«, ali su mu se prilikom prijenosa — nastavlja pozivom na Claud Lévi-Straussa — »na složene društveno-kulturne entitete, koji opet žive i komuniciraju na posve drugačiji način (narode) ... potkrale prilično teške zablude«. Istražujući nacionalni karakter Lévi-Strauss je pokazao da je na širu društvenu sredinu nemoguće ekstrapolirati karakteristike dobivene u ispitivanju kako nekog tradicionalnog i arhaičnog, autentičnog društva tako i na temelju recentnog, neautentičnog društvenog entiteta istoga tipa, jer će se »ili potvrditi najgore predrasude ili reificirati najdublje apstrakcije« (Strauss).

Drugi oblik jest mistifikacija zadružnog života i uopće elemenata tradicionalnog društva u nas. D. Rihtman-Auguštin konkretno govori o lažnoj pretpostavci da je zadružni život bio skladan, egalitaran i demokratski. Da je ta idealizacija zadruga i zadružnog života posljedica romantičnog pristupa upozorili su u Hrvatskoj kritičari još sredinom prošloga stoljeća. Oni su upozorili da su u zadružnom životu latentno prisutne konkretne norme i sukobi. Ti konflikti imaju realne društvene korijene i ne mogu se svesti na zadružnu patologiju. Razlikujući zajedno s Lévi-Straussum koncipirani i realizirani red, »koncipirani« ili idealizacijom iskristaliziran zamišljeni red (koji odgovara domeni mita), prema D. Rihtman-Auguštin, imao je u tom obliku i načinu socijalnog života socio-integrativnu i socio-adaptativnu funkciju. Zamišljeni red zadružnoga svijeta tom je svijetu bio nužan da bi se mogao održati, ali se nije ostvarivao u praksi. Vrijednosti kolektivna imovina, moć gospodara, itd. stalno su narušavane u zadružnoj obiteljskoj organizaciji počam od 15. stoljeća.

Korijen prvom i drugom obliku idealizacija nalazi se u prošlovjekovnom romantizmu. Premda je u borbi za samobitnost i samostalnost romantizam onda imao svoj *raison d'être* i pozitivan efekt, on nas je opteretio romantičnom hipotezom. D. Rihtman-Auguštin piše: »Ta se romantička hipoteza u prvom redu sastoji u pogledu na »narod« i folklor kao protusvijet: idilični, ljepši i bolji svijet od ovog u kojem živimo, u kojem je živjela tadašnja Evropa a i sadašnji svijet.« Problem nije u tome što su pod utjecajem tog romantizma sakupljane jedino lijepe narodne pjesme, a ostale odbacivane kao bezvrijedne, nego što na putu bezuvjetnog postoji i što se dandanas često prihvaća kao nenadmašena. Za ne tako mali broj suvremenih naših Rousseauovih Emila na području socijalnoga života — rekli bismo — ti prototipovi nisu i neće biti nadvladani, te se u toj u biti etnocentrističkoj bolećivoj emocionalno jako nabijenoj duhovnoj orijentaciji skrivaju i temelji mogućih domaćih nacionalizama i fašizama.

Ivan Lučev podnio je referat »Socijalni karakter i politička kultura«. Polazeći od činjenice da je za izgradnju samoupravnog socijalizma bitno »usađivanje u cjelokupnu populaciju takvih obrazaca političke participacije i samoupravne političke kulture kroz koje samoupravljanje postaje uobičajena svakodnevna potreba svakog građanina«, Lučev je želio ukazati na relacije tradicijom oblikovanih socijalnih karaktera u naših naroda i cjelokupnog političkog ponašanja i političke kulture u nas danas. Ovo pitanje smatra značajnim zato što na putu bezuvjetnog podruštvljavanja politike stoje tradicionalizmi oblikovani u različite socijalne karaktere. Kako tradicija utječe na oblikovanje političke kulture proizlazi da socijalni karakter (»skup psihofizičkih i duhovnih osobina pojedinaca i grupa na određenom prostoru«) i politička kultura (»skup političkih orijentacija i političke participacije«) imaju zajednički korijen u tradiciji i kulturi.

Klasifikaciju političke kulture Lučev je izvršio po uzoru na Almonda, a socijalne karaktere pokušao analizirati na temelju koncepcija srpskog antropogeografa Jovana Cvijića, hrvatskog sociologa Dinka Tomašića i zagrebačkog psihologa Vladimira Dvornikovića. On kaže da u naših naroda danas postoje četiri vrste političke kulture: »zatvorena«, »podanička«, »građanska« (koje naziva prevladanim tipovima) i »samoupravna« (u formiranju). Socijalnu distribuciju tih oblika političke kulture nije preciznije iznio. Ipak, zatvorena bi kultura bila karakteristična za stočarske, podanička za ratarske, a građanska za urbane sredine. Seljacima bi bio svojstven konglomerat zatvorene i podaničke političke kulture. To »približno pokazuju i radnici zbog svog izrazito ruralnog porijekla«, dok bi činovništvu bila

svojevrsna građanska politička kultura. Konstatirajući da u nas nije razvijena samoupravna politička kultura Lučev zaključuje da je »i samoupravno ponašanje otporečno težinom prevladanih socijalnih karakteristika«.

Uz ovaj rad nameću se određena pitanja. Izdvojiti ćemo dva: odnos socijalnog karaktera i političke kulture u nas danas, te određenje samoupravne političke kulture. U tumačenju odnosa socijalnog karaktera i političke kulture Lučev se poslužio jednom tezom D. Tomašića, a zatim izveo zaljučak da su neka obilježja dominantnih ranije formiranih tipova socijalnog karaktera u nas još prisutna zbog porođajnih bolova vezanih za nastajanje novoga. Ponajprije ne bismo bili spremni bezrezervno dijeliti Lučevljev stav »... autoritet mislilaca i znanstvenika nam može biti sigurna garancija da su njihovi opisi vrsta socijalnih karaktera na našem području odraz ondašnje stvarnosti« (on misli na tipologije koje su dali Cvijić, Tomašić i Dvorniković). Poznato je kako su te tipologije nastale i na opasnosti takvih generalizacija upozorila je D. Rihtman-Auguštin. Zatim, socijalno-medicinski dijagnosticirani »porođajni bolovi« ne mogu biti objašnjenje za život i utjecaj »zaostalih mentaliteta«. Očigledno se temelji nalaze u načinu proizvodnje društva i društvenog života u nas, s jedne, i u duboko konvulzivnoj i konfliktnoj društvenoj svijesti, s druge strane, što Lučev nije analizirao. Tako o zatvorenoj, podaničkoj i građanskoj kulturi u nas još uvijek ne možemo govoriti kao o *prevladanim tipovima*, osim, naravno, ako prihvatimo poziciju normativnog optimizma.

Problemi se vezuju i uz odredbu samoupravne političke kulture. Samoupravna politička kultura za Lučeva je »... skup na socijalističkim obrascima izgrađenih orijentacija prema političkoj praksi. Obrasci samoupravne političke kulture uključuju elemente razotuđene ličnosti izražene u visokorazvijenoj spoznaji o ciljevima socijalizma i komunizma... polazi od pretpostavke snažno razvijenih humanih, kolektivnih i društvenih osjećaja kod ljudi... jasno izgrađenih kriterija, stavova i vrijednosti... (formiranih, op. A. P.)... na osnovu tekovina izgradnje socijalizma, komunističke ideologije i marksizma«. Pitanje sadržaja tog oblika političke kulture ostalo je otvoreno. Jedino što Lučev kaže jeste da su osnovne orijentacije tog oblika političke kulture »zacrtane u Programu SKJ i Ustavu SFRJ i drugim dokumentima«.

U svom referatu »*Regionalne razlike u emocionalnoj klimi*« Vera St. Erlich nastoji pokazati veličinu regionalnih razlika koje u nas postoje kod emocija vezanih za odnose između spolova. Time nastavlja razmišljanja na tragu svoga rada »*Porodica u transformaciji*«. Postavivši tezu da se u stilu kulturnih tradicija razvija i emocionalna klima regija, ona je na području Jugoslavije izlučila četiri kulturne tradicije (srednjoevropska, mediteranska, orijentalna i dinarska ili plemenska), i njima odgovarajuće emocionalne klime (stavovi prema afektima i emocijama iz intimne sfere). Analizu emocionalne klime vršila je koristeći u biti tri glavne dimenzije sa polovima: prisutnost kolektivističkih — individualističkih tendencija, usredotočenost interesa na javnu — privatnu sferu i centriranje oko historijske — situacione orijentacije. Dok su prva tri tipa tradicije po svojoj rasprostranjenosti mondijalnog karaktera, dinarska tradicija autohton je stil sa svojestvenim ekstremno negativnim stavom prema erosnoj sferi. Kolektivne su tendencije toliko jake da se ne može razviti eminentno individualistički moment ljubavi. Emocionalna klima unutar orijentalne tradicije drugi je ekstrem. Karakterizira je fatalistički stav i usredsređenost na privatnu i individualnu sferu. Lišena je asketizma u ime kulta predaka i historijskoga smisla, prisutnih u dinarskoj tradiciji. Stavovi prema afektima i emocijama iz intimne sfere u mediteranskoj tradiciji umjereni su, a za ponašanje karakteristična je otvorenost, prilagodljivost, stabilnost i realizam u prosuđivanju. Srednjoevropska tradicija u nas uključuje uže regionalne stilove (Vera St. Erlich prikazala je dva), a za emocionalnu klimu u cjelini karakteristične su jače racionalne motivacije.

Vrijednim i jednim empirijskim radom u ovom području nalazimo referat beogradskog socijalnog psihologa *Nikole Rota* pod naslovom »*Nacionalizam i drugi oblici nacionalne vezanosti*«. Prezentirani su rezultati istraživanja oblika vezanosti za širu jugoslavensku i užu nacionalnu zajednicu dobiveni na srednjoškolicima SR Srbije.

Pokazavši da nacionalna vezanost nije jedinstven subjektivni odnos ili stav sa dva ekstrema, nego sistemi stavova »u kojima dolaze do izražaja različiti odnosi prema vlastitoj naciji i raznim nacionalnim institucijama, prema mnogim narodima, prema pitanju odnosa među narodima i državama, prema pojavi nacionalnosti i nacionalne diferencijacije«, Rot razlikuje pet oblika nacionalne orijentacije: isključiva vezanost ili patriotizam, tzv. podijeljena nacionalna vezanost ili internacionalizam, izraziti internacionalizam ili mondijalizam i nepostojanje vezanosti za naciju i za drugu vrstu zajednice. Tome je dodao odnos prema jugoslavenskoj zajednici, gdje razlikuje istaknutu jugoslavensku vezanost, podijeljenu jugoslavensku vezanost (podjednak značaj ima vezanost za jugoslavensku kao i za užu nacionalnu zajednicu) i ograničenu jugoslavensku vezanost.

Na temelju dobivenih rezultata autor kaže: »Moguće je zaključiti da možemo razlikovati kod naših subjekata dvije osnovne orijentacije: jednu više nacionalnu i jednu više internacionalnu«. Međutim, te orijentacije nisu čiste, jer ispitanici sa jasnom internacionalističkom orijentacijom dosta često prihvaćaju tvrdnje kojima se izražava i jaka nacionalna orijentacija. Dominira grupa ispitanika koja izražava tzv. podijeljenu nacionalnu vezanost (61%). Nadalje, utvrđena je blaga povezanost između nacionalne vezanosti i regionalne pripadnosti, izrazita povezanost između nacionalne vezanosti i vrste škole, spola i socijalne sredine (nacionalna idealizacija izrazitija je kod učenika škola za kvalificirane radnike, mladića i učenika sa sela).

Prva su dva oblika vezanosti za jugoslavensku zajednicu izražena, ali ih ispitanici nisu dovoljno razlikovali. Lojalnost prema jugoslavenskoj zajednici vezana je uz profesionalno-obrazovni profil i spol (djevojke pokazuju izrazitiju lojalnost). Davanje prioriteta jugoslavenskoj vezanosti u pozitivnoj je korelaciji i sa internacionalističkom orijentacijom.

Konačno, ispitujući socijalnu distancu prema 10 naroda, Rot je našao visoki stupanj prihvatanja svih naroda i nisku socijalnu distancu.

Ovaj je rad izvanredno značajan. Iako se radi o socijalno-psihološkom ispitivanju ono je svojim općim rezultatom »... da se dispozicione karakteristike ispitanika organizuju u kognitivno koherentne cjeline pri čemu obrazovanje i postojanje tradicionalnih shvatanja, pored drugih socijalnih činilaca, ima veoma veliku ulogu« izvan svake sumnje ponovo apstrofiralo značaj socijalnih faktora u formiranju etničkih predrasuda. Začuđuje što tom pitanju na savjetovanju nije posvećena veća pažnja, posebice kada je poznato da socijalni korijeni domaćih nacionalizama i fašizama dosad temeljitije nisu izučavani.

Veoma interesantan rad S. Vrcana i B. Vuškovića »Religija kao oblik tradicionalnog mišljenja« nije nam bio dostupan.

Regionalna diferencijacija u suvremenoj Jugoslaviji

Referate o regionalnoj diferencijaciji ponajbolje bismo mogli sistematizirati uzimajući kao kriterij problem referata. Tako problemski možemo razlikovati podgrupe referata o pristupu regionalnim diferencijacijama, o inovacijama u jugoslavenskom selu, te o pitanju kulture i modernizacije života.

Pripomenuli smo očiglednu deficitarnost obrade pristupa regionalnim diferencijacijama u nas i apostrofirali kao značajne, premda jedine priloge te vrste, rad Ruže First-Dilić »Znanstvene tradicije u proučavanju regije« i rad Eve Berković »O regionalnim diferencijacijama u Jugoslaviji«.

Značaj rada Ruže First-Dilić proizlazi iz činjenice što on predstavlja sintezu naših dosadašnjih više ili manje monodisciplinarnih znanstvenih izučavanja regionalnog koncepta (kao teritorijalne klasifikacije prirodnih, društvenih i ekonomskih pojava na temelju grupiranja i razgraničavanja), ponajprije regionalizacije, koji se u znanost uvodi »neposredno nakon Drugog svjetskog rata, a razvija se naročito u nizu posebnih naučnih disciplina počam od šezdesetih godina...« U daljnjem tekstu ona je, ovisno o znanstvenoj disciplinarnoj pripadnosti i prirodi izučavanja regija izdvojila pet po broju objavljenih empirijskih radova najznačajnijih znanstvenih tradicija: geografsku, ekonomsku, političku, demografsku i sociološku. Prikazujući temeljne rezultate postignute unutar svake ove tradicije, čime je po prvi put izvršena sistematizacija relativno cjelokupnih dosadašnjih izučavanja regionalne komponente društvenoga razvitka u nas, R. First-Dilić poduhvatila se i barem djelomično valorizacije doprinosa unutar svake tradicije.

Doprinos geografske tradicije vidi u tome što je ona »... istakla značaj kriterija ispunjavanja centralno-mjesnih funkcija, na taj način inauguirajući modalno-funkcionalnu regionalizaciju«. Rezultate ekonomskog pristupa, često tijesno povezanog s geografskim u nastojanju da se razvije ekonomsko-geografska regionalizacija Jugoslavije, sumira ovako: »Ekonomska je tradicija, dakle, posebno istakla varijable: homogenost privrednog (proizvodnog) prostora, proizvodna politika, tip stvarnopravnog odnosa prema zemlji, proizvodni kapacitet, autokonzumnost, te međusobna uvjetovanost ekonomskih i kulturnih procesa«. Unutar ove tradicije posebno su se prema njoj izdiferencirala dva kriterija regionalizacije: ekonomska funkcionalna međuzavisnost između centra dominacije i okolnog prostora, te proizvodna homogenost ili dominacija vrste proizvodnje odnosno kulture.

U obradi političke tradicije autorica određuje regionalizam (»regionalna koncepcija u društveno-političkoj akciji, kao što je na primjer određena ideologija, društveni pokret ili teorijska osnova za regionalno planiranje«), te navodi da se političko-teritorijalna regionalizacija u nas vrši po teritorijalno-političkim jedinicama. Ovaj je dio slaba točka referata i za žaliti je što je autorica stala na početku.

Pošto je izložila bit demografske tradicije pozabavila se sociološkom. Sociološka tradicija u proučavanju regionalnog koncepta tijesno je vezana za ostale tradicije, a posebice za socijalnu geografiju i kulturnu ekologiju. Sintetizirajući različite definicije R. First-Dilić pod regijom razumijeva »... homogeno područje s takvim fizičkim i kulturnim obilježjima koja su distinktivna od obilježja susjedne regije. Kao dio nacionalnog područja regija je u tolikoj mjeri jedinstvena da se stvorila svijest o njezinim običajima i specifičnom načinu ponašanja i stavova, po kojima se razlikuje od ostalog dijela zemlje. Regija je, prema tome, šire teritorijalno područje koje je homogeno u nekim sociološko-antropološko-kulturalističkim dimenzijama«. Regije se prema njoj razlikuju po stupnju homogenosti, te ih dijeli na uniformne i modalne (u kojima se fokalno područje strukturalno i funkcionalno razlikuje od zaleđa).

Polazeći od pluralističkog karaktera suvremenih društava, međuzavisnosti interregionalnih podsustava, prihvaćamo ocjenu autorice o deficitarnosti monodisciplinarnih pristupa te o nužnosti interdisciplinarnog pristupa »... u istraživanjima uzročno-posljedične povezanosti mikro i makro društvenih pojava«. Samu regionalizaciju ona smatra »... kao heurističko sredstvo za unapređenje analize društvene stvarnosti, njezino planiranje i usmjeravanje u daljnjem razvoju. Jer dominantni društveni interes počiva na teritorijalnoj osnovi, koja se na razini nižoj od globalne svodi na regionalnu i lokalnu pripadnost«.

U svom referatu »O regionalnim diferencijacijama u Jugoslaviji« Eva Berković iskoristila je duge ekonomske statističke serije za dijagnozu realnog procesa regionalnih diferencijacija. Premda je težište rada na tome vrlo je instruktivna njezina kondenzirana interpretacija normativno postavljenih ciljeva regionalnog razvoja: ravnomyeran i ubrzan razvoj svih krajeva, a polazeći od principa solidarnosti i uzajamnosti stopa rasta nerazvijenih trebala bi biti veća kako bi se smanjio jaz između njih i razvijenih. Snaga tog cilja leži u jasnim ekonomskim i političkim obvezama razvijenih. Međutim, nedovoljna temporalna i predmetna preciznost i razrađenost tog cilja, te nepostojanje jasno utvrđenih kriterija za vrednovanje povećavanja ili smanjivanja regionalnih razlika, koje su slabosti ostale od Oslobođenja do danas, od presudnog su značaja. Kako nigdje nije jasno rečeno što se sve razumijeva pod ubrzanim razvojem nerazvijenih, politika pomoći nerazvijenim oslonila se na materijalno izjednačavanje, što znači da se temelji na »mehaničkom tumačenju primata ekonomskog faktora iz koga su izvedene sve ostale realnosti«.

E. Berković ističe da je prvi podcilj (ubrzani razvoj svih regija) u nas neosporno ostvaren i u svim je regijama došlo do bitnih strukturalnih promjena. Uz to se vezuje tzv. »prag razvijenosti«, odnosno jesu li nerazvijeni dostigli onaj »apsolutni nivo društvenog proizvoda po stanovniku koji jedno nerazvijeno područje treba da postigne, da bi se proglasilo samodovoljnim u razvoju«. Drugim riječima, treba vidjeti je li ostvaren drugi podcilj, je li smanjen jaz između razvijenih i nerazvijenih republika i pokrajina. Promatrajući u dugim vremenskim serijama kretanje društvenog proizvoda po stanovniku autorica je našla da se taj jaz produbljuje, a naročito ako se kao adekvatna mjera dubine jaza uzme prirast dru-

štenog proizvoda po stanovniku. Proces diferencijacije imao je dva pravca: Kosovo, Bosna i Hercegovina i Crna Gora su zaostajale, Slovenija, Hrvatska i Vojvodina brže se razvijale, a Makedonija i uža Srbija imale stopu rasta jednaku jugoslavenskom prosjeku.

Bitne uzroke nastalih regionalnih diferencijacija ovaj beogradski ekonomista vidi u nižem obujmu investicija po stanovniku, nepovoljnijoj strukturi investicija i većoj stopi priraštaja stanovništva u nerazvijenim područjima. Stoga perspektivu međuregionalnih odnosa nalazi u povećanju pomoći nerazvijenim u skladu s porastom akumulativnih sposobnosti jugoslavenske privrede, smanjenju priraštaja stanovništva u nerazvijenim krajevima, optimalizaciji razvoja cjelokupne jugoslavenske privrede, te u povećanju akumulativne sposobnosti nerazvijenih koji više nisu na početku razvoja. Za nas se, međutim, pitanje ocjene perspektive javlja i u sasvim prozaičnoj formi: hoće li ove mjere zaista biti iskorištene i kada bi dovele do bitnog dokidanja jaza između razvijenih i nerazvijenih?

Inače, oba ova rada nisu »riješila« jedno krucijalno pitanje. Nisu nas, posebice to vrijedi za drugi, približila rješenju problema regionalizacije za potrebe socioloških istraživanja. Iako kriteriji regionalizacije ovise o cilju istraživanja ipak se osjeća potreba za jednom relativno prihvatljivom sociološkom regionalizacijom. Naime, svakome je jasno da teritorijalno-politička podjela Jugoslavije nije sinonim za regionalizaciju u smislu definiranih relativno velikih geografski (npr. tip klime), ekonomski (npr. dominantna vrsta proizvodnje, tip ekonomske međuzavisnosti regionalnog središta i zaleđa), demografski i kulturno homogenih područja čije granice obično nisu oštro označene, nego uvelike zavise od primijenjenih kriterija. Jasno je da se pri tome mora uvažavati postojeća teritorijalno-politička regionalizacija zbog specifičnosti historijskoga razvoja različitih dijelova u sastavu suvremene Jugoslavije, a koje su rezultirale posebnim ekonomskim, društvenim, političkim, kulturnim i umjetničkim životom regija. Premda zajednički život danas nedvosmisleno dovodi do homogenizacije ove su razlike prisutne ne samo između pokrajina i republika, nego i između regija unutar republika. Posebice to vrijedi kada se uzmu u obzir kulturne specifičnosti i kulturni kolorit, primjerice u slučaju SR Hrvatske. Karakteristično je, međutim, da na ovom savjetovanju politički, kulturni i demografski aspekti regionalne diferencijacije uopće nisu obrađivani. Odgovor na pitanje zašto su referati na ove teme izostali najvjerovatnije treba tražiti u znanstvenoj i političkoj složenosti i delikatnosti tih tema. Međutim, u interesu daljnjeg razvoja našoj su sociologiji, nedvosmisleno, takva istraživanja u svrhu izrade prikladne regionalizacije nužna.

Difuzijom inovacija u jugoslavenskom selu, koje se još uvijek više ili manje motri kao doduše marginalno ali u biti tradicionalno društvo, pozabavili su se *Svetozar Livada*, *Vojislav Đurić*, *Matija Golob* i *Edhem Dilić*. Unatoč zamjerkama pojedinim referatima, koje se uostalom uvijek mogu naći, ova je tema najpotpunije obrađena. Time je potvrđeno da je naša ruralna sociologija dostigla u svom razvoju primjernu razinu. Očigledno, ruralni sociolozi danas u nas čine jednu od profesionalno najorganiziranijih i najagilnijih grupa.

S. Livada (*Sporost u širenju inovacija u selima Jugoslavije*), dokumentirano prikazuje zakašnjeni prodor agrarne i industrijske revolucije u naše krajeve. Mnogobrojne i složene uzroke sporog širenja inovacija u poljoprivredi sveo je na dvije grupe: (a) donedavno autarhičnu i naturalnu poljoprivrednu proizvodnju sa rudimentarnom podjelom rada i (b) sklonost seljaka robovanju tradiciji i generacijskim navikama. Brži ritam i veća organiziranost širenja novih sredstava i procesa rada u poljoprivredi zamjećuje se poslije Drugoga svjetskog rata, posebice poradi formiranja društvenog sektora, ali stihijnost nije izbjegnuta, jer supstituciju života rada tehničkim inovacijama nameće promjena strukture seoskog stanovništva. Najdalje se pritom otišlo u izmjeni sortnog sastava kultura.

Razlike između regija, prema Livadi, postoje u tehničko-tehnološkoj osnovi, kulturi rada, organizaciji, produktivnosti po jedinici proizvoda i sl. i to zbog povijesnih razloga i specifičnosti širenja temeljnih inovativnih urbanih valova na selo i industrijalizaciju poljoprivrede (elektrifikacija, difuzija sredstava masovnih komunikacija, tehničko-tehnoloških sredstava rada i razvoj komunalnih objekata). On zaključuje da zbog kašnjenja, neujednačenog i stihijnog širenja inovacija danas na selu »imamo koezistenciju najmodernijih inovacionih sredstava i pro-

cesa rada na relativno malenom društvenom sektoru, s jedne, i arhaičnih sredstava rada u mnogobrojnim individualnim gospodarstvima, s druge strane».

Promatran u cjelini referat je prije opći okvir nego temeljita analiza difuzije inovacija.

Rad V. Đurića »Proizvodne inovacije i naši seljaci« predstavlja kritičko-analički teorijski i metodologijski pristup istraživanju odnosa seljaka prema proizvodnim inovacijama. Naglasivši da je difuzija inovacija (prenošenje novostvorenih društvenih vrijednosti s jedne na drugu ljudsku grupaciju u jednom određenom vremenu), uz tradiciju (prenošenje društvenih iskustava s generacije na generaciju unutar iste ljudske grupacije), kardinalan mehanizam društvenih promjena u mirnim razdobljima društvenog razvoja, Đurić je polemizirao sa teorijskim pristupom, modelima difuzije i praktično-utilitarnom orijentacijom istraživanja širenja isključivo proizvodnih inovacija među jugoslavenskim seljacima. Na temelju toga izveo je slijedeći zaključak: »... integrisanje proizvodne inovacije u postojeći seoski društveno-kulturni obrazac moramo posmatrati kao totalni društveni čin, kao buket-serije međuzavisnih promena koje je teško iskustveno izdvojiti i posebno proučavati«. Zato predlaže da se metodom neposredne participativne opservacije promatraju obrambeni ili adaptivni mehanizmi koji se stvaraju u procesu širenja neke proizvodne inovacije.

Edhem se Dilić (*Neke osnove inovativnosti u seoskim sredinama — Bilješke o istraživanju u SAP Vojvodini*), prezentirajući dio rezultata ispitivanja difuzije i adopcije inovacija, nadovezao u izvjesnom smislu na V. Đurića. U nemogućnosti da analizira »seosku ličnost« u inovativnom ponašanju poslužio se tehnikom dominantnog profila i promatrao lična i grupna obilježja kategorija usvojitelji i neusvojitelji onih inovacija koje zahtijevaju grupno usvajanje. Konstatira da se usvojitelji i neusvojitelji razlikuju po spolu (usvojitelj je, ali zbog strukture a ne jače receptivnosti, muškarac), broju kontakata izvan vlastitog naselja (usvojitelj je »otvoren« kućedomaćin), obrazovanju (usvojitelji su obrazovaniji), dobi (proizvodne inovacije usvajaju seljaci srednje dobi, a inovacije za domaćinstvo mlađi seljaci), te po socio-demografskim i ekonomskim obilježjima (autohtona domaćinstva su otvorenija za proizvodne inovacije a doseljena za inovacije u domaćinstvu; konačno, stupanj profesionalne stabilizacije i proizvodne orijentacije uvjetuje pozitivnu korelaciju između ekonomskog položaja i usvajanja proizvodnih inovacija).

M. Golob jedini je u svom referatu »Neke karakteristike inovacija u slovenačkim selima kao specifičnom socijalnom ambijentu u okviru jugoslovenskog seoskog prostora« prikazao rezultate dobivene na tipološkom uzorku 10 slovenskih sela, koji govore o utjecaju regionalnog faktora na difuziju agrarnih (proizvodnih) inovacija i inovacija životnog standarda ili prestiža. Dobio je da pod utjecajem potrošačkih aspiracija i društvene diferencijacije »... slovenački seljaci barem u prvi mah radije inoviraju ono što na neki način neposredno koristi njihovom prestižu i što se odmah vidi spolja«, ali da inovativna aktivnost ovisi o razvoju kooperativnih odnosa i društvenoj brizi (elektrifikacija, modernizacija prometnica, itd.).

Difuziju inovacija Golob vezuje i za tradiciju, premda je inovacija zapravo »grobar« tradicije. Širenje je inovacija, naime, izvršilo revolucionaran utjecaj na cjelokupan način života seljaka (gube se različiti običaji, pa čak i biološki tabui jer je praznovjeran strah potisnut trezvenim razmišljanjem).

Unatoč svemu što je u ovom referatu pozitivno i činjenici da je slovensko selo očigledno »neka vrsta avangardnog socijalnog ambijenta« (Golob) u jugoslavenskom seoskom prostoru, neka nam bude dozvoljeno da autoru barem skrenemo pažnju na moguće opasnosti pre naglašavanja uloge slovenskog sela u oblasti inovacija unutar jugoslavenskog seoskog miljea.

Vjerojatno bi rad Milovana Markovića »Rasprostranjenost, veličina, neke vrste i važniji uzroci održavanja porodičnih zadruga kod Albanaca na Kosovu« trebalo ponajprije pridružiti ovoj podgrupi radova. Pred nama je zapravo sociologijska reportaža odnosno interesantan deskriptivan prikaz novinskog tipa vrsta i varijeteta suvremenih obiteljskih zadruga na Kosovu. Korijene zadržavanja zadruga čine prema Markoviću privredna zaostalost, povijesno-političke prilike koje su izazivale osjećaj nesigurnosti i demografski faktor (visoki prirodni priraštaj pučanstva). Njegova zaključna misao glasi: »Zadržavanje porodične zadruge i u socijalističkom

društvu, dokaz je elastičnosti i sposobnosti ove pojave da se prilagođava raznim historijskim i društveno-političkim uslovima».

Preostala dva referata tangiraju pitanja kulture i modernizacije života. *Džemal Sokolović* (*»Kultura između nužnosti i slobode«*) pozabavio se vrlo značajnim, ali principijelnim pitanjima utemeljenja sociologije i sociologije kulture kao praktično-kritičke djelatnosti, te fenomenom kulture kako bi sociologija od kulture kao jedne sfere čovjekova otuđenja prešla u kulturu slobode kao moguću kulturu na tragu Marxove 3. teze o Feuerbachu.

U svom radu *»Regionalne razlike u kontaktu građana sa sredstvima masovnog komuniciranja«* *Firdus* je *Džinić* na temelju rezultata dobivenih 1974. godine na kvotnom uzorku za ispitivanje javnog mnijenja u SFRJ analizirao regionalnu i socijalnu raširenost političko-informativnih sredstava masovnih komunikacija. Regionalna izloženost publike novinama i televiziji pokazuje sličnost, a radio je najrašireniji. *Džinić* je našao da na rasprostranjenost sredstava javnih informacija utječu (a) razvoj konkretnog komunikacionog sistema i (b) socijalni i socio-kulturni nivo sredine. Veće razlike u rasprostranjenosti komunikacionih sistema našao je između socio-profesionalnih grupa, nego između regija i subregija. Pa iako bi kombinacija socijalne i regionalne komponente nesumnjivo dala još značajnije rezultate, regionalna diferencijacija ovdje ima društveno negativan karakter, jer »u značajnoj meri otežava realizaciju samoupravnog tipa društvene organizacije čija je bitna pretpostavka mogućnost građana da ostvare takovu svakodnevnu društveno-političku orijentaciju koja omogućava kompetentno učešće u procesu odlučivanja«.

Treba naglasiti da u ovom području također nisu razmatrana neka bitna pitanja. Ostala je npr. potpuno nedodirnutu problematika ruralne kulture, odnosa urbane i ruralne kulture (Redfieldovim terminima »velike« i »male tradicije«) itd., a koja je za nas nezaobilazna.

Socijalne razlike na okruglom stolu

Okrugli stol na temu socijalnih razlika organizirao je i vodio *Srdan Vrcan*, koji je na razgovor pozvao *Zagorku Golubović*, *Jožeta Goričara*, *Olgu Kozomaru*, *Ivana Lučeva*, *Dušana Ničića*, *Josipa Obradovića*, *Nebojšu Popova* i *Mladena Žuvelu*.

S obzirom na to da su procesi socijalne diferencijacije prema nekim društvenim znanstvenicima u nas zaprijetili kristalizacijom i jačanjem klasne strukture i tako ugrozili realizaciju fundamentalne vizije socijalističkoga društva, bitnim se pitanjem, prema *Vrcanu*, nadaju korijeni ili faktori socijalne diferencijacije. Za *J. Obradovića* temeljni faktor socijalne diferencijacije u nas jest društvena moć i njezina neegalitarna distribucija. Dodao je da je nejednakost moći društvenih grupa prisutna u svim društvima gdje dolazi do industrijalizma, ali smatra da industrijalizam sam po sebi ne mora biti faktor neegalitarnosti. Prihvaćajući konstataciju da su razlike u društvenoj i političkoj moći jedan od glavnih uzroka društvenih nejednakosti, korijene neegalitarnosti političke moći *N. Popov* vezivao je uz razvoj revolucionarnog pokreta u nas.

Z. Golubović smatra da je na pitanja o društvenim nejednakostima u nas vrlo teško precizno odgovoriti zbog prirode iskustvene evidencije. Bitni problemi iskustvene evidencije bili bi: (1) nesistematičnost i nekomparabilnost neophodnih elemenata na temelju kojih se može vidjeti što se zbiva sa socijalnim razlikama, jer se oni (od indikatora materijalne proizvodnje do kulture) prikupljaju odvojeno iako se zna da su kategorije stanovništva ugrožene u jednom ugrožene i u drugim momentima, (2) podaci se prikupljaju uglavnom na razini pojedinaca tako da se ne mogu identificirati društvene grupe, slojevi; i (3) postojeća iskustvena evidencija ne dozvoljava da se pojedinac prikaže kao član obitelji, kako on zapravo živi. Poseban problem je što obitelj nije moguće pratiti po dohotku i bitnim elementima društvenoga standarda koje koristi. Mijenjanje kategorija praćenja od 1948. godine ona smatra izrazom promjena teorijskog stava o socijalnoj strukturi u nas. (Ovom se stajalištu iz auditorija suprostavio *Slavoljub Bosnić* tezom da ono proizlazi iz totalnog nepoznavanja evidencije.)

Stav da nama u slučaju iskustvene evidencije nedostaje nužna tipologija društvenih procesa dijelili su *J. Goričar*, *S. Vrcan* i *M. Žuvela*. *Žuvela* je, međutim,

dao bitnu nadopunu rekavši da niti sociolozi ne koriste dovoljno postojeću iskustvenu evidenciju.

Drugo Vrcanovo pitanje odnosilo se na područja socijalnog handicapa. Obrazlažući svoje pitanje na temelju istraživanja u Splitu uzeo je primjer raspodjele, odnosno dohotka u cijelosti, gdje se jasno vidjelo da razlike u primanjima nisu rezultat različitog radnog doprinosa, nego moći ili utjecaja u organizaciji. Postavljajući pitanje mjere doprinosa u radu, konstatirao je da se tu nalaze ishodišta značajnih socijalnih razlika, a time i značajnih interesnih konstelacija. Na primjeru zajedničke potrošnje, nadalje, vidi se da su u nas relativno siromašniji pomagali relativno bogatije društvene slojeve (ponajbolja ilustracija jest stambena izgradnja i raspodjela stanova). Izuzetno je indikativno i područje dodatnih prihoda. Dok je njihov volumen stvarno velik, dotle u njihovoj raspodjeli sudjeluje mali broj ljudi. Konačno, zadržao se na pitanju socijalne sigurnosti i kao najozbiljniji vid društvenih nejednakosti uzeo nezaposlenost. Dok je oko 10% radnog kontingenta nezaposleno dotle se jedna trećina cjelokupnog radnog vremena troši u obliku prekovremenog rada.

I. Lučev je govorio o kulturnoj moći kao elementu socijalne diferencijacije. Prema njemu, uloga je globalnog društva u discipliniranju članova društva da izvršavaju svoje zadatke. Stoga se moć kao karakteristika jednih manifestira u discipliniranju drugih kategorija stanovništva.

D. Ničić je pošao od konstatacije da su socijalne razlike problem suvremenoga svijeta u kojemu jedni postaju relativno sve bogatiji a drugi sve siromašniji. Podvukao je da u raspravi treba voditi računa o našim specifičnostima (danas u nas dijelove istoga društva čine i područja koja su 1945. godine bila još u 18. ili 19. stoljeću, primjerice po pismenosti). Problem bi trebalo sagledavati u temelju civilizacije koja počiva na logici kapitalističkoga načina proizvodnje i najamnoga rada. Kako je u nas primjenjivan isti sistem vrijednosti na kojem počiva kapitalistička civilizacija pomjeranja u raspodjeli nisu značila uvođenje bitnih promjena, nego »strašnog suda redistribucije«, tj. uzima se onome tko ima i daje onome tko nema. Ali u mnogonacionalnoj zemlji sa dubokim historijskim razlikama glavni problem nije u osobnim dohocima, nego u pretpostavkama ljudske egzistencije, u što je naš uvid veoma slab jer nemamo socijalne statistike u Marxovom smislu riječi. Nadalje, za Ničića temeljno je pitanje interesa. Kada se radi o socijalnim strukturama interesi su vrlo koktelno postavljeni i onemogućavaju prevladavanje razlika među granama društvenih djelatnosti. Bit je u tome što temelj strukture svijeta nije proizvodna djelatnost nego prometne špekulacije, privilegije. Bez prevladavanja najamnoga rada i proizvodnje kao proizvodnje robe i viška vrijednosti nema jednakosti, zaključio je Ničić.

Prema O. Kozomari normativno u nas je rad izvor prihoda. Kada bi to načelo bilo realizirano moć ili utjecaj ne bi mogli biti izvorom socijalnih razlika. Govoreći o metodologiji istraživanja socijalnih razlika podvukla je punu odgovornost sociologa što nisu zajednički smišljeno zacrtali kompleksno istraživanje društvenih razlika kako bi došli do tipologije ili kriterija nužnih za izučavanje.

Nadovezujući se N. Popov je to povezoao sa definicijom klase kako se ona koristi u našoj sociologijskoj teoriji (razvijaju li se same klase kao zasebne zajednice ili pak formiraju zajednicu na razini globalnoga društva).

Prema J. Goričaru slabosti u sociološkom mišljenju su: (a) normativni idealizam ili izjednačavanje ustavne norme sa društvenom zbiljom i (b) redukcija socijalnih na socio-ekonomske razlike, odnosno ispuštanje iz vidokruga čitavog spleta drugih razlika koje žive svojim relativno samostalnim životom. Primjerice: stratifikacija društva po društvenoj moći ne mora se podudarati sa stratifikacijom po imetku. Odatle i proizlazi važnost tipologije socijalnih razlika. Postavljajući pitanje teorijskoga okvira u istraživanjima opredijelio se za Lenjinovu definiciju klasa, jer su u njoj svi elementi, osim prvog, tako definirani da više ne traže nikakvu daljnju operacionalizaciju. Iako, ta definicija ne ukazuje na neprijateljsko suprotstavljanje klasa, koje je bitan element Marxove definicije, taj se problem može riješiti svođenjem na razliku u privilegiranosti u organizaciji društvenoga rada.

Zaključujući raspravu S. Vrcan je istakao da svaki sociolog koji želi radikalno misliti mora progovoriti o raspodjeli cjelokupnih materijalnih, strukturalnih i

kulturnih pretpostavki, odnosno uvjeta rada. Marx i Engels su raspodjelu prema radu shvaćali buržoaskim načelom čija primjena dovodi do uspostavljanja socijalnih razlika.

Nadalje, u razgovoru o socijalnim razlikama ne postavlja se samo pitanje činjenica, nego i *stava prema činjenicama* (što jest a šta nije opravdano?). Stav prema činjenicama pak je moguće imati samo ako se one stavljaju u kontekst revolucionarne misli. Govoreći o tome slažu li se sociolozi u ocjeni koje su razlike opravdane, apostrofirao je nužnost rasprave o problemima teorijskoga okvira. U raspravi su predložena dva. Prema prvom postoji svjetska nužnost koja se kod nas prenosi, a upotrebljava se da bi se disciplinirali deprivilegirani članovi društva («Bez siromaštva širih razmjera nema bogatstva»). Vrcan je izrazio svoje neslaganje s teorijom svjetske nužnosti, jer su razlike u stupnju razvoja između nas i ostaloga svijeta, posebice razvijenoga tolike da na djelu teško može biti ista logika. Zastupnici drugoga okvira nužnost socijalnih razlika izvode iz industrijske podjele rada. Teze o odnosu između društvene podjele rada i socijalnih razlika jednostrane su i nedovoljno kritične. Taj odnos uopće nije jednostavan i iz društvene se podjele rada kao takve društvene nejednakosti ne mogu izvoditi. Prema Vrcanu socijalne razlike nastaju samo uslijed nekih segmenata društvene podjele rada.

Ocjenu ovoga razgovora iznio je sam voditelj kada je konstatirao da su samo načeti poneki problemi. Dana je i jedna ocjena iz auditorija u toku samoga razgovora. *S. Livada* je, ponajprije, izrazio svoje neslaganje s izvršenim uopćavanjima, jer za njih u postojećoj evidenciji nema osnova. Čudila ga je, zatim, visokoparnost diskusije (ne postoji apstraktan nego samo konkretan čovjek). Kada ne postoji točna evidencija onda sociolozi po deskripciji trebaju govoriti o našem konkretnom radniku i seljaku sa ciljem da se vidi da li se u našem socijalističkom društvu socijalne razlike perpetuiraju, reproduciraju ili sistemski produbljuju, »ide li se ka multiplikaciji, derogira li to naše principe i je li naša doktrina time dovedena u pitanje; koje su posljedice toga za naš sistem?«

Naš je stav da je ova rasprava bila ispod razine radova objavljenih u našim časopisima. Rasprava, naravno, nije imala ambicije sveobuhvatnosti. Ona se usredredila na pitanje teorijskog i metodologijskog okvira za izučavanje socijalnih razlika. Međutim, ostavši na šturim natuknicama nije pridonijela prevladavanju postojećih teorijskih nejasnoća. To, naravno, nikako ne znači da u raspravi nije bilo vrijednih i zapaženih teza (posebice skrećemo pažnju na diskusije *S. Vrcana*), ali su, na žalost, to bili izuzeci. Pouka koju treba izvući za buduće okrugle stolove na sociološkim skupovima bila bi: organizator ili mora osigurati znanstveno plodan razgovor ili pak, ako to ne može, otvoreno reći da time jedino njeguje ovaj oblik rada. Da je stvarno tome tako proizlazi i iz činjenice što se s temom ovoga razgovora »zakasnilo« za punu godinu dana (ona prirodno ulazi u okvir Opatijskoga savjetovanja »Radnička klasa u jugoslavenskom društvu«), s jedne, i što tema nije »ažurirana« u skladu s ciljevima ovoga savjetovanja, s druge strane.

Preostaje da »heretički« zaključimo, da se opravdanje svakogodišnjih savjetovanja, *ako će biti na ovoj kvalitativnoj razini*, nalazi u tome što ona imaju značajnu funkciju integracije naših sociologa. Ali, ako će tome biti tako onda to više neće biti znanstvena savjetovanja nego savjetovanja znanstvenika.

Antun Petak

AN APPROACH TO REGIONAL DIFFERENCES PRESENTED AT THE VIII SCIENTIFIC-PROFESSIONAL CONSULTATION OF YUGOSLAV SOCIOLOGISTS (Summary)

In this article author presented one review and comment on papers discussed at 8th Scientific-Professional Consultation of Yugoslav Sociologists (Stubičke Toplice, March 8—9, 1974). Finally, he writes about different author's approach and concept to regional differences, to forms of traditional thinking (idealization of national character, conception of idyllic rural life and conflict-free »zadruga society«, romantic conception and presentation of folklore), to social character and political culture, to forms of national attachment, to technical and others innovations in specific Yugoslav villages' social space, etc.